

**ԻՐԱՆԻ 1906Թ. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ  
ԵՒ  
ՀԱՅԵՐԻ ԲԵՐԱԾ ՄԱՍՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ  
1906–11 ԹԹ. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ  
ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ**

*ԼԵՒՈՆ Գ. ՄԻՆԱՍԵԱՆ*

**ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ**

*Սոյն դարասկզբում Իրանում տեղի ունեցած սահմանադրական կռիւներին, իրանահայերն եւս բերել են իրենց անվերապահ մասնակցութիւնը, որ արժանի է յիշատակութեան: Ներկայի սեղմ տողերով մեր նպատակն է անդրադառնալ զրան եւ՝ առընչուող դէպքերին ու անցուղարձին:*

*Իրանին իշխող նախավերջին թագաւորութիւնը գտնւում էր Ղաջարեան տոհմի ձեռքում: Այս տոհմի հիմնադիրն է եղել Աղա Մահամադ խանը (1796–97), որը մի շարք պայքարներից յետոյ, 1779 թուին գրաւում է Թեհրանը եւ այն դարձնում է իր մայրաքաղաքը (1786):*

*Աղա Մահամադ խանի յաջորդ արքաներն են եղել Ֆաթալի Շահը (1797–1834), Մահամադ Շահը (1834–1848), Նասրէդին Շահը (1848–1896), Մոգաֆէրէդին Շահը (1896–1907), Մահամադ Ալի Շահը (1907–1909) եւ վերջին արքան՝ Ահմադ Շահը (1909–1925):*

*Մոգաֆէրէդին արքան, որ գահակալել է 1896ից մինչեւ 1907, երկրի զարգացման հարցում իր անփոյթ եւ անտարբեր վերաբերմունքի, ինչպէս եւ միքանի անգամ Եւրոպա կատարած ճամբորդութիւնների պատճառով, երկիրը մխրճել էր մեծ պարտքերի տակ, այն հասցնելով սնանկութեան դուռը: Բնակչութիւնը մատնուել էր խիստ թշուառութեան, իսկ պետական պաշտօնէութիւնը չէր կարողանում ժամանակին ստանալ իր պոճիկը:*

*Ահա այս ծանր վիճակի պատճառով, 1906 թուի Յուլիսին սկսւում են խիստ ղժգոհութիւններ եւ ծայր են տալիս սահմանադրական կարգեր ստեղծելու ժողովրդական պայքարներ եւ բողոքներ:*

*Այս շարժումներին իրենց մասնակցութիւնն են բերում թէ՛ Եւրոպական գաղափարներ ունեցող երիտասարդներ եւ թէ՛ որոշ կրօնականներ ու ազնուականներ:*

*1906 թուի Յուլիսին, շուրջ տաս հազար հոգի, ձերբակալութիւնն-*

րից գերծ մնալու համար, ապաստանում են թեհրանի բրիտանական դեսպանատունը, որի պատճառով էլ Մոզաֆէրէզին Շահը խոստանում է բարենորոգութիւններ կատարել: Նա 1906 թուի Օգոստոսի 5ին, մի հրովարտակով հռչակում է սահմանադրութիւն, որով նոյն թուի Հոկտեմբերի 7ին պաշտօնապէս բացւում է Պարսկաստանի անդրանիկ խորհրդարանը, մշակւում է հիմնական օրէնք, հաստատւում է երկրի սահմանադրութիւնը, որ նոյն թուի Դեկտեմբերի 30ին, վաւերացւում է արքայի կողմից: Այդ հիման վրայ գաւառական քաղաքներում ընտրւում են քաղաքային խորհուրդներ (անջոմաններ), որոնց իրենց մասնակցութիւնն են բերում նաեւ հայերը<sup>1</sup>:

Այս բարենորոգչական ձեռնարկներով երկիրը խաղաղւում է, իսկ անջոմանները լծւում են անհրաժեշտ խնդիրների կարգաւորման աշխատանքներին:

Այս խնդիրներից կարճ ժամանակ յետոյ, 1907 թուի Յունուարին, վախճանւում է Մոզաֆէրէզին Շահը, որին յաջորդում է իր որդին՝ Մահամադ Ալի Շահը: Բայց նա դէմ լինելով սահմանադրութեան, եւ օգտուելով սահմանադրականների միջեւ ծագած վէճից, ուզեց վերահաստատել բացարձակ միապետութիւնը:

### **ԺՈՂՈՎՐԳԱԿԱՆ ԸՆԳՎՁՈՒՄՆԵՐՆ ԵՒ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆՆԵՐԻ ՈՒ ՄԵԱՊԵՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ԿՈՒՒՆԵՐԸ**

Սահմանադրականների հետ ունեցած պայքարի այդ օրերին, 1908 թուի Փետրուարի 28ին, երբ արքան անցնելիս է լինում փողոցով, նրա կռքի վրայ ուժմբ է նետւում, բայց ականը վրիպում է եւ Շահը մնում է անվնաս: Ի հետեւանք դրան, նոյն թուի Յունիսի 10ին (23ին, ըստ նոր տոմարի) պետական գործը շրջապատում է խորհրդարանը եւ ռուս գնդապետ Վյադիմիր Մ. Լիախովի գլխաւորութեամբ ուժակոծութեան է ենթարկում խորհրդարանի շէնքը: Լուծարքի են ենթարկւում խորհրդարանն ու գաւառական խորհուրդները, տեղի են ունենում ձերբակալութիւններ, իսկ անջոմանների որոշ անդամներ փախուստ են տալիս արտասահման:

Ի տես այս բռնութիւնների, ժողովուրդը դուրս է գալիս ուժեղ պայքարի եւ գրեթէ ամբողջ Իրանը, մանաւանդ՝ Թաւրիզը, Ռաշտը, Սպահանը ըմբոստանում են արքայի դէմ: Այս պայքարին իր անմիջական օժանդակութիւնն ու աջակցութիւնն է բերում իրանահայութիւնը՝ գլխաւորութեամբ Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան տեղական մասնաճիւղերին:

Այժմ տեսնենք թէ հայերը ի՞նչ ձեւով իրենց մասնակցութիւնը բերին սահմանադրականների ու միապետականների միջեւ այս կռիւններին:

## ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ ԹԱԻՐԻՉՈՒՄ ԵՒ ԱՏՐՊԱՏԱԿԱՆԻ ԱՅԼ ՇՐՋԱՆՆԵՐՈՒՄ

Ինչպէս Իրանի ամբողջ ժողովուրդը, այնպէս էլ Թաւրիզի եւ շրջանի յեղափոխականները, գլխաւորութեամբ Սաթթար եւ Բաղէր խաների, դուրս են գալիս պայքարի՝ միապետականների դէմ: Թաւրիզի յեղափոխական—սահմանադրականներին օգնութեան են գալիս Կովկասի թուրք եւ վրացի յեղափոխականներ, ինչպէս եւ հայեր, Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան Ատրպատականի մարտիկները հետ, որոնց միանում են նաեւ մեծ թուով այլ մարտիկներ հին Ջուղայից եւ Նախիջեւանի շրջանից, շուրջ 30 հոգի, որոնց հետ նաեւ Ռոստոմը, Քեռին եւ ուրիշներ<sup>2</sup>:

Տեղի են ունենում մեծ թուով բախումներ միապետականների եւ սահմանադրականների միջեւ: Հայ մարտիկների պատրաստած ռումբերը, իրենց պատճառած գոհերով, մեծ ոգեւորութիւն են առաջ բերում սահմանադրականների ու ժողովրդի մէջ. որով եւ պայքարը շարունակուում է ամենայն եռանդով:

Այս կռիւներից մէկի ընթացքում, երբ հայերի ջանքերով յաղթական են դուրս գալիս յեղափոխականները, Սաթթար խանը դիմելով Ռոստոմին ասում է.

— «Ռոստամ ջան, հաւատացնում եմ քեզ, եթէ քո այս «դղաներից» (տղաներից—Լ.Մ.) 25ի փոխարէն 250 հոգի ունենայի, թնդանօթներս վերցրած մինչեւ Պետրոուրգ կը քշէի»<sup>3</sup>:

Նոյն ժամանակներում կռիւներ են տեղի ունենում նաեւ Ատրպատականի զանազան շրջաններում՝ Թաւրիզում, Մուժաժարում, Ուրմիայում եւ այլ վայրերում: Այս կռիւներին գոհուած հայ մարտիկներից ոմանց յուշակոթողը գտնւում է Թաւրիզի Սբ. Սարգիս եկեղեցու բակում: Նրանց անուանները բերելու ենք յօդուածի վերջում<sup>4</sup>:

## ՇԱՐԺՈՒՄՆԵՐԸ ՌԱՇՏՈՒՄ

Ժողովրդական այս ընդվզումների մէջ իր առանձին տեղն ունի Գիլանի շրջանը, որտեղի գլխաւոր ոգին հանդիսանում էր Եփրեմ Դաւթեանը (Եփրեմ խանը): Նա շարժման հենց սկզբնական օրերից խիստ հետաքրքրուած էր Պարսկաստանի յեղափոխութեամբ եւ սահմանադրական նոր կարգերի ստեղծմամբ:

Առ այդ, համախորհուրդ Հ.Յ.Դ. պատկան մարմնի, իր ուժերին ներած չափով, Եփրեմը մխրճւում է այդ պայքարների մէջ եւ Գիլանի շրջանի պարսիկ յեղափոխականների հետ, գլխաւորութեամբ Մահամադ Վալի խանի, ինչպէս եւ հայ ու վրացի միջանի տասնեակ կամաւորների, մի

շարք գործողութիւններից յետոյ, գրաւում է Ռաշտը ապա անցնում է Ղազուին 19 Ապրիլ 1908ին, գրաւում է նաեւ այն եւ շարժւում դէպի Թեհրան:

Մի շարք կռիւներից ու պետական շրջանակների հետ ունեցած ապարդիւն բանակցութիւններից յետոյ, Եփրեմն իր փոքրաթիւ զօրքով ու Բախտիարի ցեղից յեղափոխականների աջակցութեամբ, գլխաւորութեամբ Սարգար Ասադի, յարձակւում է Թեհրանի վրայ եւ մի շարք կռիւներից յետոյ, յաջողում է կտրել պետական զօրքի եւ ռուս կողակների դիմադրութիւնը եւ գրաւել խորհրդարանի շէնքն ու դրան կից մզկիթը:

Այս ծանր ու տագնապալի կացութեան իրրեւ հետեւանք, Մահամադ Ալի Շահը ապաստանում է ռուսական դեսպանատուն, որով եւ կեանքի է կոչւում ժամանակաւոր մի Բարձրագոյն Խորհուրդ, մինչեւ նոր խորհրդարանական ընտրութիւնների անցկացումը:

Բարձրագոյն Խորհուրդը օրուայ անցուդարձերը նկատի առնելով, Մահամադ Ալի Շահին յայտարարում է պաշտօնանկ եւ նրա 12ամեայ որդուն՝ Ահմադ Ալիին նշանակում է թագաւոր:

Թեհրանի գրաւումով ու պետական կազմի փոփոխութեամբ, Իրանի ընդհանուր ոստիկանապետ է նշանակւում Եփրեմ Խանը:

Մահամադարականների Թեհրանի գրաւումից եւ Եփրեմի ընդհանուր ոստիկանապետ նշանակուելուց յետոյ, Եփրեմ խանը մտածում է իր հեծելազօրքում ունենալ նաեւ հայ կամաւորներ, ուստի այս առթիւ մի հեռագիր է յղում Սպահան, Յովսէփ Ղարախանեանին, որի թարգմանութիւնը բերում ենք ստորեւ<sup>5</sup>:

«Ղարախանեանց

Սպահան

Որովհետեւ պարսից կառավարութիւնը մտադիր է երկու հարիւր հեծելազօրք ունենալ, հետեւաբար սրանով յայտարարում եմ Չարմահալի եւ Փերիայի հայ անասակ երիտասարդներին, որ երբ ցանկութիւն ունենան զինուորական ծառայութեան մէջ մտնելու, թող ցանկացողները գան Ջուղա եւ դիմեն ինձ, մինչեւ ճանապարհածախս ուղարկեմ Թեհրան դալու:

Հրացան, ձի եւ բաւարար ռոճիկ կը վճարուի:

Եփրեմ

Ի 14 Յուլիսի 1911»:

Ի պատասխան այս կոչ-հրաւերին, 31 հոգի Փերիայի գիւղերից (որոնցից 17ը Խոյզանից, երկու հոգի Քեարուանդի գիւղերից, 2 հոգի Չարմահալ գաւառից, եւ 4 հոգի՝ Նոր Ջուղայից) Թեհրան են գնում ու

զինուորագրում<sup>6</sup>:

Վերոյիշեալ կամաւորներից միքանիսը զոհուում, իսկ միքանիսն էլ վիրաւորուում են: Այս զոհուածների անունները եւս տալու ենք վերջում:

Թէեւ իշխանութիւնը փոխուել էր, բայց միապետականների ընդդիմութիւնը որոշ շրջաններում դեռեւս բոլորովին չէր ճնշուել: Այս էտապում իր հակասահմանադրական պայքարով յայտնի է դառնում գահընկեց արքայի եղբայր Սալար Դովլէն:

Կռիւները աւելի սաստկանում են, երբ գահընկեց Շահը արտասահմանից վերադառնալով, ճիգ է թափում կրկին ձեռք բերելու իր գահը:

### **ԵՓՐԵՍԻ ԶԻՆԱԿԻՅ ՀԱՅ ԿԱՄԱՌՈՐՆԵՐՆ ՈՒ ԲԱՍՏԻԱՐԻ ՅԵՂԱՓՈՒՍԱԿԱՆՆԵՐԸ**

Սահմանադրական շարժման մէջ եւ առաջացած պայքարներում անմասն չէր նաեւ Սպահանի նահանգը: Այստեղ աչքի էր ընկնում նաեւ Զարմահալ գաւառի Բախտիարի Լօռ ցեղախմբից Սարգար Ասադը, իր գլխակիցներով, որոնցից էր նաեւ Աբրահամ Խան Յովակիմեանը (Բախտիարին): Վերջինս հանդիսանում էր Եփրեմ Խանի աջ թեւը:

Սպահանի յեղափոխականները մի շարք կռիւներից յետոյ՝ 1908 թուի Գեկտեմբերին, գրաւում են Սպահանը եւ շարժում դէպի Թեհրան, ուր միանում են Գիլանից եկած Եփրեմի խմբին եւ միասնական ջանքերով յառաջ տանում յեղափոխական աշխատանքը:

Սահմանադրութեանը հայերի բերած մասնակցութեան եւ դերին որպէս մէկ նմուշ, ստորեւ կը մէջբերենք Իրանի քաղաքական գործիչ եւ խորհրդարանի նախագահ Սէյդ Հասան Թաղիզադէի պատգամը՝—

«... Սահմանադրական շարժումների սկզբից եւեթ հայերը մեծ նուիրուածութեամբ եւ միակամութեամբ համագործակցել են միւս ազատականներին, յանուն Իրանի քաղաքական ազատութեան:

... Հայերի զոհաբերութիւնները, յանուն Իրանի ազատութեան, մի դափնեպսակ են կազմում պատմութեան մէջ, յանձին Եփրեմ Խանի, որ իրականում առաջնակարգ մի հերոս էր եւ վերջն էլ իր կեանքը զոհեց այդ ճամբին: Իրանցիք երբեք չպիտի մոռանան նրա եւ նրա միւս գործակիցների անունները:

Այն մտավախութիւնն ունեւմ, որ ես միակ ապրողն եմ այդ փաղանգի, եւ որպէս այդպիսին, այս միքանի տողը գրում եմ «Այիք»ին՝ սահմանադրութեան 50րդ տարեդարձի առթիւ, ի յիշատակ այն միասնական գործակցութեան եւ նրանց՝ հայ, պարսիկ, վրացի նահատակների — մաքրամաքուր հոգիների, որոնց ջանքերով, ցայժմ անսասան են մնացել Սահմանադրութեան կարգերը»:

## ԵՓՐԵՍԻՄ՝ ՄԻԱՊԵՏԱԿԱՆՆԵՐԻ ԴԷՄ ՎԱՐԱԾ ԿՈՒՒՆԵՐՆ ՈՒ ԻՐ ԶՈՀՈՒԵԼԸ

Թեհրանի գրաւումից եւ խորհրդարանի հաստատումից յետոյ եւս, դեռեւս չեն դադարում միապետականների սաղրանքները: Նրանք գահընկեց արքայի եղբոր՝ Սալար Դովլէի, Արշադ Դովլէի եւ այլոց կողմից շարունակում էին ընդդիմանալ՝ Իրանի տարբեր շրջաններում:

Այս ապստամբութիւններից, իրենց բնոյթով, երկուսը շատ վտանգաւոր էին, որոնցից մէկը ղեկավարում էր Արշադ Դովլէն, իսկ միւսը՝ Սալար Դովլէն:

Արշադ Դովլէն, այլ օժանդակութիւններով եւ մեծ զօրք հաւաքելով, գրաւում է Գորգանն ու Մազանդարանը եւ արշաւում Թեհրան:

Իր դէմ ուղարկուած պետական զօրքին պարտութեան մատնելով, Արշադ Դովլէն գալիս հասնում է մինչեւ Թեհրանի արուարձանները եւ սպառնում մայրաքաղաքին: Այս նեղ կացութեան ժամանակ բոլորի հայեացքը ուղղւում է դէպի Եփրեմ խանը, որին ԱՄՆից հրաւիրուած Ֆինանսական խորհրդական Ուիլիամ Մորգան Շուստէրը անուանել էր «Պարսկաստանի Գարիբալդի»:

Ահա այս ճգնաժամային օրերին, Եփրեմը վերակազմում է իր բանակը եւ Քեռու օժանդակութեամբ եւ 200 հայ մարտիկների ու բախտիարացիների գործակցութեամբ, պարտութեան է մատնում Արշադ Դովլէին, նաեւ մի բանակ է ուղարկում հիւսիսային շրջանները, ապստամբութիւնները ճնշելու համար:

Հակառակ դրան որ թշնամին թուով շատ գերազանց էր, նաեւ՝ զինուած թնդանօթներով, Եփրեմի յանդուգն ռազմավարութեամբ, սահմանադրականներին յաջողւում է պարտութեան մատնել միապետականներին, որոնց մի մասը սպանւում, մի մասը փախչում, իսկ մի մասն էլ գերի է ընկնում:

Հրամանատար Արշադ Դովլէն, որ վիրաւորուած մնում է դիրքում, կառավարութեան թոյլտուութեամբ եւ Եփրեմի հրամանով գնդակահարւում է:

Այս յաղթանակից յետոյ մի արշաւախումբ եւս ուղարկւում է Մազանդարան, ուր եւս տարուած յաղթանակի իրրեւ արդիւնք, խաղաղւում է եւ շրջանը մաքրւում միապետականներից<sup>8</sup>:

Երկրորդ գլխաւոր ապստամբութիւնը ղեկավարւում էր Սալար Դովլէի կողմից, որը Քերմանշահի եւ Համադանի շրջանների հակասահմանադրականներին իր շուրջը հաւաքած, պետական զօրքերին զինաթափ անելով, Սաւէի ճանապարհով սպառնում էր գրաւել Ղումը եւ շարժուել Թեհրանի վրայ:

Սալար Դովլէի յարձակումները երկու անգամ ետ են մղւում Եփրեմի

հերոս մարտիկներին կողմից: քայց նա կրկին իր ուժերը հաւաքելով Համադանից ոչ հեռու Բըհար գիւղի մօտ է յայտնուում: Այս անգամ, 1912 թուի Ապրիլի 25ին, նրա դէմ գրոհում է Եփրեմը իր զինուորներով: Ահա այդ կռուի ժամանակ, երբ գրաւուել էր բերդը, եւ յեղափոխականները ուզում էին ներս մտնել, մի աշտարակից կրակ են բացում հայ զինուորների վրայ, որոնցից մի քանիսը սպանւում են: Եփրեմը խիստ բարկանալով ինքն է ուզում ներս մտնել: Այդ պահին, բարձր այդ աշտարակից դարձեալ կրակում են, որին գոհ է գնում նաեւ Եփրեմը:

Այդ կռւում թշնամին ունենում է 250 սպանուած, 150 դերի, իսկ յեղափոխականներն ունենում են 30 սպանուած ու վիրաւոր:

Եփրեմի մահից յետոյ Քեռին է ստանձնում զօրքի հրամանատարութիւնը, իսկ Եփրեմի դին փոխադրւում է Թեհրան եւ մեծ շուքով ու պետական աւագանիի ներկայութեամբ, թաղւում է «Հայկազեան» դպրոցի բակում:

Եփրեմի անունով 1974 թուին, մի ցուցափեղկ բացուեց Նոր Զուղայի վանքի թանգարանում, ուր գետեղուած են նրան վերաբերող իրեր, գրքեր եւ զանազան փաստաթղթեր:

### **ՅԱՆԿ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ ԿՈՒՒՆԵՐԻՆ ԶՈՀՈՒԱԾ ՀԱՅ ՄԱՐՏԻԿՆԵՐԻ**

1. Ալեքսան Բալարանչի (Թաւրիզից),
2. Ասատուր (Թեհրանից),
3. Ասլան (արեւմտահայ),
4. Արտեմ Կոտարաշեան (մաղարասից),
5. Աւագ Մանուկեան,
6. Աւագ Պետրոսեան (Մուշից),
7. Բախչի Գաբրիէլեան (Ղարաբաղի Սերուան գիւղից),
8. Գէորգ Կիրակոսեան (Սերաստիայից),
9. Գէորգ Օրդուխանեան (Սեւ Գէորգ) (Սալմաստից),
10. Դաւիթ (Գորիսից),
11. Եաղչեան,
12. Եփրեմ Դաւթեան,
13. Զարեհ Ճարակեան (Ախալցխայից),
14. Զոհրաբ իսան,
15. Զուլումաթ (Յովհաննէս, Բաղէչի Բաս գիւղից),
16. Թաղէոս (Նոր Զուղայից),
17. Իւան (Ղարաբաղից),
18. Խանլար Հայրապետեան (Փերիայի Խոյզան գիւղից)<sup>9</sup>,
19. Խաչիկ (արեւմտահայ),

20. Խաչո Քաջողյի (Դարալագեագից),
21. Խէչօ (Ղազախ, Կարմիր Բլուր գիւղից),
22. Խորէն Յովհաննիսեան (Ալեքսանդրապոլից),
23. Կարօ (Վանի Արտամետ գիւղից),
24. Հրանդ Գիւլմասեան (Պրուսայից),
25. Մաղար Առաքելեան (Չարմազալի Մամուքա գիւղից),
26. Մամիկոն (Իգդիրից),
27. Մամիկոն Նազարէթեան (Ալեքսանդրապոլից),
28. Մարտիրոս Չարուխչեան (Ախալցխայից),
29. Միսաք Տանջոյեան (Խաս գիւղից),
30. Մուկուչ (արեւմտահայ),
31. Յարութիւն Գրիգորեան (Ղարաբաղից),
32. Յարութիւն Քիւչիւկեան (Կարինից),
33. Յարութիւն (1)
34. Յարութիւն (2)
35. Յովհաննէս Խուղոյեան (Դաղաշ) Սալմաստի Սանամերիկ գիւղից,
36. Յովհաննէս Յարութիւնեան (արեւմտահայ),
37. Յովսէփ Յովհաննիսեան (Խոյի Սէյդաւար գիւղից),
38. Նադօ,
39. Նաւասարդ Գալստեան (Հրայր, Փառակից, Հին Ջուղա),
40. Նիկոլ (Գանձակից),
41. Նիկոլ (խմբապետ),
42. Նուրօ Խաչատրեան (Վանից),
43. Շամիլ (Ղարաբաղից),
44. Պետրոս Մելիք Անդրէասեան (Մուժամբար գիւղից),
45. Պետրովիչ (Նուխիից),
46. Սալդաթ,
47. Սարգիս Տէր Մարտիրոսեան (Թաւրիցից),
48. Սեթօ (Հացիկից),
49. Սմբատ,
50. Սողոմ,
51. Ստեփան Ազնաւուրեան (Արծուիկ, Արդուինից),
52. Ստեփան Տէր Մկրտչեան,
53. Տիգրան,
54. Տիգրան Ստեփանեան (Ալեքսանդրապոլից),
55. Վահան Շահինեան (Մշոյ Արղավանք գիւղից):

Բացի վերոյիշեալներէրից, գոհուածների շուրջ մէկ տասնեակից աւելի անուններ յիշուած չեն, այնպէս որ սահմանադրական կռիւներին հայերը տուել են շուրջ 70 գոհ եւ դա ի սէր Իրանի ժողովրդի եւ նրանց ազատ ու

հանգիստ կեանքի:

Այս նահատակներից միքանիսի անունը գրուած է, որոնց հետ նաեւ միքանի այլ ֆիդայիների անունները, Թաւրիզի Սբ. Սարգիս եկեղեցու բակում: Նրանց բոլորն էլ եղել են Հ.Յ. Դաշնակցութեան անձնագոհ անդամներ:

## ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1. Այստեղ կարելու է յիշել նաեւ որ դեռեւս 1906 թուին, Յարութիւն Յորդանանեանի (Սիրգա Յարութիւն) կողմից պարսկերէնից հայերէնի են թարգմանուել *Սահմանադրութիւն Պարսկաստանի Ազգային Խորհրդակցական Ժողովի եւ Ընդրական Կանոններ Պարսկաստանի Ազգային Խորհրդակցական Ժողովի* գրքույկները եւ տպագրուել Նոր Ջուղայի Վանքի տպարանում. տես՝ Լեւոն Գ. Մինասեան *Նոր Ջուղայի քաղաքական ու իր քաղաքացիական գրքերը* (1636–1972), Նոր Ջուղա, 1972թ., էջ 102:
2. Ա. Անուրեան, *Հ.Յ. Դաշնակցութիւնը Պարսկաստանում 1890–1918*, Թեհրան, 1950թ., էջ 57:
3. Յ. Էլմար, *Եփրեմ*, Թեհրան, 1964, էջ 157:
4. Լ. Գ. Մինասեան, «Ճամբորդական տպատրութիւններ», *Ալիք* օրաթերթ, Հոկտեմբեր 1967թ.:
5. Լ. Գ. Մինասեան, *Պապնութիւն Փերիայի Հայերի*, Անթիլիաս, 1971, էջ 149–152:
6. Սրանց բոլորի անունները, մի առ մի, բերուել է *Պապնութիւն Փերիայի Հայերի* եւ *Հ.Յ. Դաշնակցութիւնը* գրքերի մէջ:
7. *Ալիք* օրաթերթ, 5 Օգոստոս 1955թ., Յ. Էլմար, *Եփրեմ*, Թեհրան, 1964թ., էջ 593–594:
8. *Հ.Յ. Դաշնակցութիւնը*, էջ 160–162:
9. *Եփրեմ* գրքում գրուած է «ղարաբաղցի», որ ճիշդ չէ, էջ 666:

THE 1906 CONSTITUTION OF IRAN AND  
THE PARTICIPATION OF THE ARMENIANS IN THE  
1906-1911 CONSTITUTIONAL REVOLT THERE  
(Summary)

LEVON G. MINASIAN

The essay is a survey of the military role of the Armenians in the proclamation of and the ensuing struggle for the 1906 Constitution of Iran. It highlights the share the Armenians had in consolidating the power of the constitutional forces in the aftermath of the Constitutional revolt, between the years 1906 and 1911.

The author lists the names of the 55 Armenians who were killed in action, fighting for the constitution against the monarchists. Their leader, Yeprem Khan, headed the internal security forces of the country.

A staunch defender of the constitution, Yeprem Khan recruited a number of Armenians. He was instrumental in subduing the counter-revolutionaries. These had taken under their control Hamadan and were heading for Tehran. Yeprem Khan confronted them near the village of Behar. In this ferocious battle the monarchists lost 250 dead and 150 were taken prisoner. The constitutionalists had 30 casualties between dead and injured. Yeprem Khan was killed in this battle.